

РОЗВИТОК НІМЕЦЬКОГО МИТНОГО СОЮЗУ (1834–1853 РР.): ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ В АСПЕКТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті досліджені історико-правові особливості розвитку Німецького митного союзу в контексті європейської міждержавної економічної інтеграції (1834–1853). Особлива увага приділена аналізу Загальнонімецького вексельного статуту 1847 р. у процесі уніфікації німецького права та подолання партикуляризму законодавства.

Ключові слова: інтеграція, Німецький митний союз, митний тариф, Податковий союз, уніфікація, кодифікація

Кацин М. Е. Развитие Германского таможенного союза (1834–1853 гг.): историко-правовые особенности в аспекте европейской экономической интеграции.

В статье исследованы историко-правовые особенности развития Германского таможенного союза в контексте европейской межгосударственной экономической интеграции (1834-1853 гг.). Особое внимание уделено анализу Общегерманского вексельного устава 1847 г. в процессе унификации немецкого права и преодоления партикуляризма законодательства.

Ключевые слова: интеграция, Германский таможенный союз, таможенный тариф, Налоговый союз, унификация, кодификация.

Katsyn M. Y. The development of the German Customs Union (1834–1853): historical and legal specialties within the aspect of the European economic integration.

The article investigates the historical and legal peculiarities of development of the German Customs Union in the context of the European interstate economic integration (1834-1853). Special attention is given to the analysis of German Wechsel Code 1847 in the process of unifying German law and overcoming of particularism of the legislation.

Keywords: integration, German customs union, customs tariff, Tax union, unification, codification.

Починаючи з другої половини ХХ ст., європейська економічна інтеграція вийшла на нову стадію свого розвитку, яка супроводжувалась інституалізацією міждержавного співробітництва. Протягом 50-х рр. ХХ ст. було створено три європейських співтовариства, головним з яких було Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС). Зокрема, відповідно до ст. 2. Договору про заснування ЄЕС [2], фундаментальне завдання даного Співтовариства полягало у створенні спільного ринку з метою сприяння «...стабільності, зростанню стандартів життя, та більш тісними взаємовідносинами між державами-членами». У свою чергу, концепція спільного ринку, у відповідності з позицією Суду Європейських Співтовариств (нині Суду Європейського Союзу), полягала в «усуненні усіх бар'єрів на шляху торгівлі всередині Співтовариства з метою злиття національних ринків для створення умов найбільш близьких до тих, які характерні до справжнього внутрішнього ринку» [7]. Можна припустити, що вибір «спільного ринку», як форми економічної інтеграції не був випадковим, та став наслідком бажання політичної еліти держав-членів сфокусувати інтеграційні зусилля, перш за все у економічній сфері, залишаючи за собою можливість перейти в майбутньому до «більш тісних відносин» і в інших суспільно значущих сферах.

Слід відмітити, що ще на стадії розробки проектів європейської міждержавної інтеграції, їх автори та натхненники неодноразово посилались на досвід інтеграції німецьких держав ХІХ ст., який доводив існування кореляції між успішністю економічної інтеграції і просуванням по шляху політичної інтеграції.

У зв'язку, з цим, видається необхідним розглянути особливості розвитку Німецького митного союзу, з одного боку, як одного з перших проявів європейського міждержавного економічного інтеграційного процесу, з іншого – як історичного прикладу при аналізі виникаючих у подальшому інтеграційних об'єднань.

Актуальність теми дослідження обумовлена укладанням нової базової угоди між Україною та Європейським Союзом (ЄС) [1], яке передбачає економічну інтеграцію України до єдиного ринку ЄС. І хоча чітка перспектива вступу України в ЄС не знайшла свого відображення у тексті договору, можливо припустити, що політична інтеграція України до ЄС буде безпосередньо залежати від успішності та результативності економічної фази інтеграції.

Фундаментальну теоретичну базу дослідження склали розвідки вітчизняних та іноземних класиків у галузі юриспруденції, історії та економіки. Серед них, слід відмітити: Дж. Вайнера, Д. М. Генкіна, О. А. Жидкова, К. І. Камінку, С. В. Пахмана, Б. Й. Тищика, В. Хендерсона, Г. Ф. Шершеневича та інших.

Також, значний інтерес для дослідника історії уніфікації німецького права, уявляють збірники законодавства Німеччини XIX ст., а також ряд наукових досліджень цих документів. До переліку таких робіт, можна віднести дисертаційне дослідження російського вченого О. Л. Лисенко «Історія кодифікації торговельного права Німеччини у XIX ст.» [15].

Метою та завданням дослідження є аналіз особливостей історико-правового розвитку Німецького митного союзу в контексті європейської міждержавної економічної інтеграції.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розглядаючи досліджувану проблематику, слід звернути увагу, що до початку XIX ст. Німеччина перебувала у політично та економічно роздробленому стані. Формально, вона була єдиною державою під назвою Священна римська імперія німецької нації, але фактично на її території існувало більше трьохсот незалежних державних утворень у формі королівств, курфюрств, герцогств, імперських міст, церковних територій та королівських земель, які разом склали *Corpus Germanicorum*. Незважаючи на таку строкатість, між ними існувала культурна та лінгвістична близькість. При цьому, основними центрами ділової та політичної активності серед германських держав були Австрія та Пруссія. Ситуація ускладнювалась ще тим, що митні кордони, як правило, не співпадали з політичними, в результаті чого до 1790 р. кількість митних зборів досягла 1800, більша частина яких стягувалась на дорогах, річках, ринках та біля міських воріт [21, с. 21].

Слід сказати, що численність митних обмежень та відсутність уніфікованого загальнонімецького торговельного законодавства гальмували розвиток індустріалізації, яка до того часу охоплювала значну частину території сучасної Голландії, Франції, та Великобританії. Не дивно, що Німеччина нагадувала сучаснику тих подій, французькому дипломату Дюфуру де Прадту – «велику тюрму, мешканці якої можуть спілкуватися між собою тільки через ґрати» [8, с. 22].

Дана роз'єднаність стала об'єктом дослідження іноземних та вітчизняних вчених. Досліджуючи законодавство Священної римської імперії німецької нації, російський вчений С.В. Пахман приходив до висновку, з яким можна погодитись, що тільки деякі імперські закони (*Reichsgesetze*) можна опосередковано віднести до сфери цивільно-правового регулювання у тому сенсі, що в них зустрічались положення, які стосувались сфери цивільного права, але видані з поліцейською метою (положення про лихварство, опіки та ін.). Але й ці положення, на думку вченого, не мали значення безумовно-обов'язкового закону, а для того, щоб отримати силу в окремих державах, потребували особливої публікації, або ж отримували статус субсидіарного права по відношенню до місцевого права (*Particularrechte*), так що й вони не мали статусу загального джерела права у повному сенсі цього слова [16, с. 40].

Разом з цим, починаючи з другої половини XVIII ст., у деяких німецьких державах проходить кодифікація права. Так, у 1756 р., в Баварії ухвалюється Цивільний кодекс (*Codex Maximilianeus Bavaricus civilis*); в 1794 р. в Пруссії приймається земське уложення (*Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*); в 1808 р. в Бадені затверджено Цивільний кодекс (*Das Badische Landrecht nebst Handelsgesetzen*); в 1811 р. в Австрії було утверджено Цивільне уложення (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*).

Проаналізувавши дані правові джерела, приходимо до висновку, що їх головна функція полягала у забезпеченні транзиту від середньовічного феодалізму до зароджуваного капіталізму. Так, російський вчений О. А. Жидков, розглядаючи Цивільне уложення Австрії, вважав, що воно було певною реакцією на буржуазне цивільне право. Воно начебто протиставило «легковажному» кодексу Наполеона «солідне» німецьке право, яке поєднувало у собі елементи феодалізму з суто буржуазними уявленнями про індивідуалізм та вільну волю [11, с. 80].

Ключовим етапом на шляху об'єднання Німеччини стала робота Віденського конгресу 1815 р., протягом якого було затверджено «Федеральний акт» [5], який став основою створення Німецького Союзу (*Deutscher Bund*) у формі конфедерації німецьких держав. Разом з тим, цілком можливо розглядати Німецький союз ще й як загальноєвропейське об'єднання, оскільки він мав у своєму складі території, які знаходились під іноземним суверенітетом – короля Англії (королівство Ганновер), короля Данії (герцогство Гольштейн та Саксен-Лауенбург), короля Нідерландів (велике герцогство Люксембург). Також, у Федеральний акт була включена ст. 13, яка передбачала «ухвалення в усіх союзних державах земельно-станових конституцій (*landsstaendige Verfassung*)», що на нашу думку було певною поступкою буржуазії, яка формувалась у той період. На думку російського історика В. В. Кизяковського, це дало старт процесу конституціоналізації на території Німеччини і тому, на думку вченого, правову історію Німеччини першої половини XIX ст. можна розглядати й як «історію

конституцій», оскільки, уперше на конституційному рівні у ряді держав було заборонено кріпосне право та на законодавчому рівні гарантовано право приватної власності [13, с. 116].

Уже у 1820 р. «Федеральний акт» було доповнено «Віденським заключним актом» [4], який було визнано основним законом Німецького союзу, рівному по силі та значенню Федеральному акту. Так, у ст. 1–4 даного документа підтверджувалось, що Німецький союз – це союз незалежних держав, створений у рамках міжнародного права. У той же час, ст. 5 виключала можливість виходу держави зі складу Союзу.

Важливим положенням «Федерального акту» для розвитку економічної інтеграції на території Німеччини, стала ст. 19, якою було ініційовано початок дискусій про комерцію та комунікацію між німецькими державами в рамках створеної Асамблеї Німецького Союзу.

Тим не менш, дуже швидко стало зрозумілим, що економічне об'єднання Німеччини шляхом підписання багатосторонньої угоди є важко здійснюваним завданням. У той час, як найбільш дієвим способом реалізації поставленої мети могло стати створення митних союзів всередині окремих груп німецьких держав у сподіванні на те, що одного разу, ці митні союзи складуть єдиний митний союз для всієї Німеччини.

Несподіванкою для німецьких держав стало повідомлення про те, що Пруссія зважилась на створення власної митної системи. Так, урядом Пруссії було ухвалено Закон «Про митні збори та податки на іноземні товари та про вільне пересування між усіма провінціями держави» [6]. На думку американського дослідника В. Хендерсона, цей крок Пруссії був понад усе продиктований бажанням збільшити прибуток, захистити національну промисловість від конкуренції з боку англійських товарів, та обмежити незаконний ввіз (контрабанду) товарів на свою територію [19, с. 93]. Отже, міркування політичного характеру не мали на той час такого сильного впливу, яке можна було спостерігати пізніше.

Протягом наступних п'ятнадцяти років після ухвалення згаданого Закону, Пруссії вдалось стати центром інтеграційного процесу, а митній системі Пруссії стати ядром тяжіння для включення до неї й інших німецьких держав. Так, у 1828 р., на території тогочасної Німеччини було створено зразу декілька митних об'єднань: у січні 1828 р. – Південнонімецький митний союз (Süddeutschen Zollverein); у лютому 1828 р. – Прусьсько-Гесенський митний союз (Preußisch-Hessische Zollverein); а у жовтні того ж року – Центральнонімецький торговий союз (Mitteldeutschen Handelsverein).

По мірі просування уперед інтеграційних процесів на території Німеччини, серед громадян німецьких держав зростав рівень патріотизму та бажання бачити свою Вітчизну єдиною. Підйом німецького національного почуття відчувався й усередині інтелектуальної еліти. Так, німецький поет Й. Гете виказував сподівання, що одного разу Німеччина об'єднається, «талери та гроші будуть мати однакову вартість по всій державі, а його валізи, проходячи крізь кордони 36 держав-членів Німецького Союзу, будуть залишатися неторканими» [21, с. 69].

Уже в березні 1833 р. була підписана угода між Пруссією, Гессен Дармштадтом, Гессен Касселем, Баварією та Вюртембергом, а у травні 1834 р. – вступили в силу митні угоди, якими був створений Німецький митний союз, що охоплював близько 23,5 мільйонів жителів тогочасної Німеччини та простягнувся на територію, рівну 162, 879 кв. міль. Свідки тих подій ще довго пам'ятали, як у ту пам'ятну ніч на 1 січня 1934 р., біля усіх прикордонних шлагбаумів зібралися сотні повозок з товарами, та з якою радістю зустрічали всюди бій вежових годинників, які сповістили одночасно й наставання нового року й початок нової ери вільної торгівлі у Німеччині [10, с. 97].

Важливою особливістю Німецького митного союзу був принцип розподілення доходу від митних зборів. Так, доход кожного суб'єкта митного союзу переважно залежав від кількості населення та об'єму ресурсного потенціалу, котрим володіли сторони Договору. При цьому були й виключення. Зокрема, Франкфурт-на-Майні отримував додаткові субсидії, будучи дуже важливим комерційним центром з малою кількістю населення.

Важливою подією в історії Німецького митного союзу, на думку російського дослідника А.С. Фролова, з яким важко не погодитись, стала поява у 1841 р. першого загальносоюзного «внутрішнього податку» – акцизу на буряковий цукор. Особливістю цього податку було те, що він повинен був збиратися згідно тієї ж формули, що й митні збори на кордонах митного союзу – у відповідності до однакового законодавства у всіх державах-членах об'єднання та з наступним перерозподіленням. Незважаючи на те, що повної гармонізації внутрішнього оподаткування держав-членів Німецького митного союзу так і не відбулось (південні німецькі держави ще довго зберігали власну податкову систему), даний процес все ж таки, був започаткований [17, с. 218].

Паралельно зі створенням Німецького митного союзу, на території Німеччини виникло ще одне інтеграційне об'єднання – Податковий союз (Steuerverein), засновниками якого стали Ганновер, Брауншвейг, до яких пізніше приєдналися Ольденбург та Шаумбург-Ліппе. Слід також відмітити те, що

незважаючи на свою назву, дане економічне об'єднання було й митним союзом та мало спільну для його держав-членів тарифну політику та митну адміністрацію. Тим не менш, до початку 1850 р., держави-члени Податкового Союзу приєдналися до Німецького митного союзу.

У цей період активно велися дискусії й про розширення Німецького митного союзу за рахунок вступу до нього сусідніх європейських держав [20, с. 492]. Так, німецький економіст Ф. Лист вважав, що Німецький митний союз повинен розповсюдитись удовж всього узбережжя Північного моря від гирла Рейну до Польщі з включенням Голландії та Данії. Також, Лист розглядав можливість створення торговельного та політичного союзу між Німеччиною, Голландією, Бельгією та Швейцарією, що, на його думку, було б міцним континентальним ядром, яке буде сприяти підтримці миру у Європі [14, с. 433-434].

Доцільно відмітити, що протягом 40-х рр. XIX ст. існувала вірогідність приєднання Бельгії до Німецького митного союзу, але це не здійснилось завдяки політичному спротиву Пруссії, яка не бажала приєднання не германських держав до «власного» митного об'єднання, боячись втратити над ним контроль. Разом з тим, Пруссія також виступала проти створення митного союзу між Францією та Бельгією (переговори велись протягом 1835-1842 рр.), так як бачила у ньому пряму економічну загрозу власним інтересам. У результаті цієї двоїстої позиції Пруссії, Німецький митний союз та Бельгія обмежились лише укладанням 1 вересня 1844 р. комерційного договору та договору про мореплавство [21, с. 165].

Результати діяльності митного союзу не примусили себе довго чекати. Так, вже за перші роки свого існування вартість експорту збільшилась на 45%, тоді як митні збори держав-членів збільшились з 12 млн. талер у 1834 р. до 28 млн. у 1842 р. [9, с. 22].

На фоні економічних успіхів Німецького митного союзу, ставала очевидною потреба у створенні уніфікованих правових збірників, єдиних для держав-членів митного союзу. Іншими словами, як відмічав російський вчений Г.Ф. Шершеневич, стало зрозуміло, що для подальшого розвитку торгівлі необхідна «визначеність права» [18, с.13].

Також на деякі проблемні аспекти звертав увагу й такий російський вчений як А. І. Камінка, який вважав, що усвідомлення необхідності кодифікації торговельного права довгий час перебувало в «області мрій або платонічних пропозицій в палатах окремих держав з боку депутатів. Але, як тільки в обличчі митного союзу був створений орган для піклування матеріальними потребами союзу, ці намагання створити єдине торговельне уложення отримали під собою деяке підґрунття» [12, с. 88].

Уже, в 1847 р., на 9-й конференції Німецького митного союзу, яка проходила у Лейпцизі, на основі проекту, запропонованого пруськими юристами, було затверджено Загальнонімецький вексельний статут (*allgemeine deutsche Wechselordnung*) [3], де уперше було зафіксовано одноманітне регулювання вексельного обороту – важливої частини всього кредитно-грошового обігу. Слід також звернути увагу, що до того часу на території Німеччини існувало 59 вексельних статутів. Така ситуація робила неможливим розвиток підприємницької діяльності. Не дивно, що з самого початку для роботи над Загальнонімецьким вексельним статутом були залучені не тільки представники Німецького митного союзу, але й емісари з інших німецьких держав. При цьому законодавчі органи кожного з них повинні були представити на розгляд комісії свої поправки, які враховували місцеву специфіку правового регулювання.

Слід звернути увагу на те, що на відміну від пруського проекту, в остаточній редакції статуту було відсутнє правове регулювання судочинства по вексельним справам (*Wechselordnung*), що автоматично залишало питання про розгляд вексельних спорів в прерогативі партикулярних законодавств німецьких держав.

Як справедливо відмічав А. І. Камінка [12, с. 88], переслідуючи практичну мету домогтися згоди усіх держав на ухвалення розробленого проекту Загальнонімецького вексельного статуту, його упорядники обмежились регулюванням тільки формальної сторони вексельного права, виключивши усі матеріальні постанови, як наприклад відносини, які впливають з валюти, вексельного покриття та ін.

Разом з цим, слід відмітити, що у зв'язку з відсутністю інституційного механізму захисту одноманітного вживання норм Загальнонімецького вексельного уставу, дуже швидко в німецьких державах виявились значні розбіжності у його тлумаченні. Це, в свою чергу, дуже утруднювало вексельний оборот, в наслідок чого у 1857 р., у Нюрнберзі, була створена комісія, яка виробила вісім доповнень до вексельного уставу, відомих під назвою «Нюрнберзькі новели» (*Nürnberger Novellen*), які також були імплементовані у місцеве партикулярне законодавство держав-членів Німецького митного союзу, хоча не скрізь без змін.

Висновки. Таким чином, слід відмітити, що перша половина XIX ст., виявилась поворотним моментом не тільки в історії європейської міждержавної економічної інтеграції. Для прогресивно

думаючих сучасників, було очевидно, що подолання дезінтерованого стану є об'єктивною потребою буржуазної економіки, важливою складовою якої є економічна кооперація та інтенсивний товарообмін. Слід відмітити, що Німецький митний союз мав шанс стати основою для об'єднання й для інших європейських держав, але політичні амбіції Пруссії перешкоджали входженню у митний союз держав-нечленів Німецького союзу. Тим не менш, створення та розвиток Німецького митного союзу виявилось важливим прецедентом для європейського економічного інтеграційного процесу у ХХ ст. По суті справи, економічна інтеграція німецьких держав стала дієвим ключем до їх політичного зближення та подолання накопичених між ними протиріч.

Важливо відмітити, що досвід економічного зближення німецьких держав ясно продемонстрував, що необхідною умовою для результативного розвитку європейської економічної інтеграції є уніфікація права, та створення наднаціональної правової системи, яка б враховувала особливості правотворчості та правозастосування суб'єктів інтеграційного процесу. При цьому важливим фактором ефективного функціонування наднаціональної правової системи є визнання учасниками інтеграційного процесу примата останньої над їх партикулярним законодавством (*Vorrangstellung des supranationalen Rechts*).

Список використаних джерел:

1. European Union – Ukraine Association Agreement. – Access Point: <http://eeas.europa.eu/>. – 2014
2. Treaty Establishing the European Economic Community. – Режим доступа: <http://www.cvce.eu/>. – 1957
3. Общегерманский вексельный устав // Сборник иностранных вексельных уставов [Текст]. – СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1883. – 218 с.
4. Final act of Viennese ministerial conference. – Access Point: <http://ghdi.ghi-dc.org/index.cfm>. – 1820
5. German Federal Act. – Access Point: <http://ghdi.ghi-dc.org/index.cfm>. – 1815
6. Das preußische Zollgesetz vom 26 mai 1818 // Gesetz-Sammlung fuer die Koeniglichen Preussischen Staaten, 1818
7. Case 15/81 Gaston Schul Douane Expediter BV v Inspecteur der Invoerrechten en Accijnzen, Roosendaal. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu> – 1982
8. Базаров. Очерки по истории Германии: в 2-х т. Т.1 / В. А. Базаров, И. И. Степанов. – СПб. : С. Сирмунта, 1906. – 574 с.
9. Галкин И.С. Создание Германской империи. 1815-1871 гг.: уч. пособ. / И.С. Галкин. – М.: Высшая школа, 1986. – 175 с.
10. Дживелегов А.К. История современной Германии / А. К. Дживелегов. – СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1908. – 257 с.
11. Жидков О.А. История буржуазного права: уч. пособ. / О.А. Жидков. – М.: Типография УДН им. Патриса Лумумбы, 1971. – 152 с.
12. Каминка А. И. Очерки торгового права / А.И. Каминка. – М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. – 547 с.
13. Кизяковский В.В. К проблеме становления конституционализма в Германии (первая половина XIX в.) / В.В. Кизяковский // Методология историко-правовых исследований / под ред. Гулиев В. Е. – М.: ИГиП АН СССР, 1980. – 184 с.
14. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Ф. Лист. – СПб.: А.Э. Мартенс, 1891. – 452 с.
15. Лысенко О.Л. История кодификации торгового права Германии в XIX в.: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. / Ольга Леонидовна Лысенко; МГУ им. М. В. Ломоносова. – Москва, 1997. – 146 с.
16. Пахман С. В. История кодификации Гражданского права. Т. I-II / С.В. Пахман. – СПб. : Типография II отделения Е.И.В. Канцелярии, 1876. – 580 с.
17. Фролов А. С. Германский таможенный союз 1815-1848 гг.: дис. ...канд. историч. наук: 07.00.03. / Андрей Сергеевич Фролов; РГПУ им. А. И. Герцена. – СПб, 2008. – 256 с.
18. Шершеневич Г.Ф. Учебникъ торговаго права / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Научное издательство, 1919. – 387 с.
19. Henderson W. The Genesis of the Common market / W. Henderson. – Lnd.: Frank Cass & Co. LTD, 1962. – 201 p.
20. Henderson W. The German Zollverein and the European Economic Community / W. Henderson // Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. – 1981. – Bd. 137. – Н. 3. – P. 491 – 507 p.
21. Henderson W. The Zollverein / W. Henderson. – Camb: Cambridge University Press, 2013. – 375 p.

** Кацин Михайло Юхимович – асистент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства НУ «Одеська юридична академія».*